

Kai kurie arklių įvardijimai lietuvių tautosakoje

Giedrė ŠUKYTĖ
Vytauto Didžiojo universitetas

Pagrindiniai žodžiai: *arklys, žirgas, kumelė, kumeliukas, spalvos, papročiai, tikėjimai.*

Įvadas

Pradžioje buvo žodis, paskui pasaulis. Tačiau žmonių gyvenime – pirma pasaulis, paskui pavadinimai. Šio straipsnio objektas – arklio įvardijimai (*arklys, žirgas, kumelė, kumeliukas, juodis, šyvis / širmis, juodbėris, bėris, bulanas, kaštanas*) lietuvių tautosakoje. Straipsnio tikslas – išanalizuoti lietuvių tautosakoje minimus arklio įvardijimus bei jų sąsajas su tradicine pasaulėžiūra ir gyvavusiais papročiais.

Straipsnyje aptariami lietuvių tautosakoje minimi skirtingai gausiai naudojami arklio vadinimai, jų vartojimo situacijos, ryšys su mitiniu mąstymu ir gyvavusiais papročiais: *arklio* ir *žirgo*, vartojamo tautosakoje, panašumai ir skirtumai; lyties svarba – pavadinimo *kumelė* vartojimas; arklių vardai, kilę iš plauko spalvos pavadinimų (*juodis, širmis, šyvukė* ir kt.). Iki šiol ši tema nebuvo tyrinėta: atskiri darbai analizavo vienus ar kitus arklio / žirgo bruožus skirtinguose tautosakos žanruose. Gausus skirtingų sąvokų norint įvardyti arklį vartojimas siejasi su tradicine mąstysena, kuri, apibūdinama kokį nors objektą, turėjo polinkį vartoti kuo konkretesnę sąvoką. Tokia arklio įvardijimų gausa sustiprina prielaidas, kad arklys buvęs ne šiaip naudingas gyvulys, bet ir turėjo itin didelę reikšmę senojoje pasaulėžiūroje. Turint galvoje, kiek arklio vardų minima tautosakoje, galima kelti mintį, kad ši gausa buvo ne be pagrindo – tokia įvairovė galėjo atsirasti dėl gyvūno svarbos.

Straipsnyje naudojamosi Lietuvių liaudies dainynų tomams, spausdintais pasakojamosios tautosakos tekstais: *Lietuvių tautosakos* tomams, Jono Basanavičiaus biblioteka, Jono Balio raštais bei Lietuvių tautosakos rankraštyno medžiaga, taip pat trumpų pasakymų tautosakos tomams bei įvairiais žodynais.

Arklys ar žirgas?

Arklio ir žirgo suvokimas skiriasi lietuvių kalboje: arklys yra gyvūnas, kuriuo dirbama, jojama, važiuojama (*LKŽ I 306*), o žirgas – tai gražus, puikus arklys (*DLKŽ 960*). Dažnai sukonkretinamas arklio ar žirgo vadinimas, siejant jį su spalva ar būdo savybėmis: eiklus, bingus, naravistas, rambus, keršas, juodbėris, širmas, bėras, šyvas. Nors sąvokos atrodo sinonimiškos, tačiau lietuvių tautosakoje

jos ne itin dažnai keičia viena kitą identiškuose tekstų variantuose. Dažniausiai šie įvardijimai susipina pasakojamojoje tautosakoje, taip pat neretai keičia viena kitą ir mįslėse, pavyzdžiui, *blusai* apibūdinti naudojamas ir arklys, ir žirgas: „Juods žirgelis visą svieta išlaksto“ (*LTt V 6266*) / „Juods arklys šoka – pėdų nepažint“ (*LTt V 6280*).

Tačiau esama ryškių *arklio* ir *žirgo* pavadinimų vartojimo skirtumų, susijusių gyvavusiais papročiais ir, apskritai, pasaulio suvokimu. Pasakojamojoje tautosakoje dažniausiai vartojama *arklio* sąvoka. Ši sąvoka minima ir kalbant apie gyvūną, kuriuo jojama: „raitas parjodavo ant balto arklio“ (*BLMS 90*), ir kuriuo dirbama: „taip norėdamas dirbti, pavirto arkliu“ (*MT 186*). Ši sąvoka taip pat populiariausia ir kalbant apie vadeliojamą gyvūną: „ant kiemo su aštuonetu arklių ir su gražia karieta užvažiavo labai gražus ponaitis“ (*BLLS 367*). Arkliai gali būti ir labai gražūs, ir itin bjaurios išvaizdos. Kadangi šis aptariamo gyvulio apibūdinimas yra plačiausias, todėl jis itin dažnai vartojamas tautosakoje. Tačiau gana dažnas yra ir sąvokos *žirgas* vartojimas. Toks žirgo apibūdinimas puikiai atsispindi ir tautosakoje, joje toks apibūdinimas išimtinai siejamas su gražiu gyvuliu: „Atbėgo žirgas – kad jau dailumas, net miela žiūrėti, akį traukte traukia“ (*BsLP 244*). Ši sąvoka minima tik tuose tautosakos kūriniuose, kuriuose kalbama apie jojimą šiuo gyvūnu. Tokia vartosena ko gero siejasi su tuo, kad žodis *žirgas* siejasi su žodžiais *žirgti*, *žergti* (*K l i m a v i č i u s 1993, 16*): žirgas, gyvulys, kuriuo jojama apsižergus. Žymiai dažniau šie pavadinimai vartojami skirtinguose tautosakos tekstuose ir skirtingu populiarumu, kartais netgi yra supriešinami.

Įvardijimas *arklys* dažniau siejamas su agrarine kultūra, žemdirbyste. Jis aki-vaizdžiai suvokiamas kaip gyvūnas, kuriuo dirbama žemė. Šiuo atveju ryškiai išsiskiria pasakojamosios tautosakos žanras – etiologinės sakinės, kuriose naudojamas tik *arklio* įvardijimas, aiškinant šio gyvūno kilmę. Visais atvejais aiškinama arklio, o ne žirgo kilmė: „Ponasdievs ant velnio pasakęs: – Tpru! Tas velns ir palikęs arkliu“ (*SIŠLSA 281*), „Dievas <...> su lazdele sukirto vienam ir antram velniui, ant ekėčių sėdintiems. <...> Bo tie velniai stojosi tuojau arkliais“ (*BLLS 153*), „Dievas sudrožė su lazda tam žalčiui ir atsistojo ant tos vietos, kur buvo žaltys, pora arklių“ (*BLLS 155*). Arklio atsiradimas yra siejamas su agrarine kultūra, konkrečiau žemdirbyste. Tai ko gero sąlygojo ir paties žodžio *arklys* aiškus siejimasis su žodžiu *arti* (*Ibid.*). Arklio sąsajos su ūkine veikla, buitiniu žmogaus gyvenimu vyrauja ir paremijose, kur arklys ryškiai pirmauja: *Su artu arkliu bepigė ir arti* (*LPP 670*), *Senas arklys vagos negadina* (*LPP 664*), *Arklio nugara javai dera* (*LTt V 4716*). Tačiau darbo dainose, kuriose pagal gyvavusį mąstymą turėtų dominuoti arklys, esama tekstų, kuriuose vaizduojamas žemės apdirbimas su *žirgais*: „Tai ramūs laukeliai juršėniškių: / Baltaisiais dobilėliais ažusėta / Širmaisiais žirgeliais ažakėta“ (*LLD VI 21*); arba žirgas siejamas būtent su žemės dirbimu: žadama duoti pasogą: „Devynis žirgus / Ir artojėli“ (*LLD VI 332*). Lauko darbų dirbimas su žirgu veikiausiai rodo ne tradicinio suvokimo neatitikimą, bet siejasi su vaizdo idealizavimu: norint idealizuoti kažkokį, dažnai savą ar mylimo daiktą, jam suteikiamos ypatingos priemonės, kuriomis, iš esmės, nebuvo naudojamosi (*K e r b e l y t ė 2005, 55*).

Arklys lietuvių tautosakoje buvo siejamas ne tik su ūkine veikla, bet ir, apskritai, kasdieniu gyvenimu. Vestuvinėse dainose mergelė prašo motinos neduoti jos už čigono, nes nemokėsianti arklių vogti: „Už čigono netekėsiu / Arklių vogti nemokėsiu“ (LLD II 437). Gana dažna taip pat su čigonais susijusi dainų formulė: „Aukšti kalnai, dirvonai / Ganė arklius čigonai“ (LLD XI 320). *Arklių* ganymas (LLD XI 437), kaustymas (LLD IX 36, 56) ir kita reali, tradicinė veikla su šiais gyvūnais vartojant *arklio* pavadinimą minima daugelyje tautosakos žanrų. Ypač tuo išsiskiria paremijos, kuriose gyvenimo realijos dažniausiai nusakomos vartojant būtent arklio įvardijimą: *Ir arklys vakare namo greičiau bėga* (LPP 624), *Nuo svetimo arklio ir klane nusėsi* (LPP 652), *Arklius išvogus rakina tvartą* (LPP 601). Tuo tarpu *žirgas* siejamas su svarbiais žmogaus gyvenimo įvykiais, garbe, vyriškumu, yra ne tik bernelio draugas bei pagalbininkas, bet ir gali būti traktuojamas kaip simbolis. Esama dainų, kuriose lyginamas *arklys* ir *žirgas*, pastarąjį iškeliant, o arklį sumenkinant: „Dai ir atstatė mana žirgelį / Až senųjų arklalį“ (LLD XIII 271). Kitame tekste taip pat galima jausti palankiau vertinamą žirgą nei arklį: mergina, skirstydama dovanas artimiesiems, artimiausiam iš jų duoda žirgą, ir tik paskesniajam – arklį: „Broleliui – žirgelį, / Dieveriui – arklelį, / Šelmiui bernuželiui – / Kuprotą oželį“ (LLD XI 173). *Žirgo* sąvoka atsiranda ir paremijose, kai norima parodyti kažkokius ypatingus įvykius, savybes, kuriuos kiti objektai įgauna tik ypatingomis sąlygomis: *Nuliūdo kaip žirgą pardavęs* (LTt V 664), *Auksu pakaustyta kiaulė žirgą atstoja* (LTt V 1833).

Būtent *žirgu* jojama piršti: „Atjoja pipiriukas / In širma žirgelia / Žiūri mano aguonyte / Pra stikla langelį“ (LLD II 383). Tuo tarpu *arklio* pavadinimas su vestuvių tematika susijusioje tautosakoje panaudojamas ir norint pašiepti, kaip patarlėje: *Šlubu arkliu piršlėm nevažiuoja* (LPP 671). Piršliai iš tiesų stengdavosi joti ir važiuoti geriausiais arkliais, juos dar papuošdavo barškučiais, skambučiais (LEB 1988, 482). *Žirgu* jojama į karą: „Žirgelį balnojo / An vainelės jojo, / Oi dievuliau manas, / An vainelės jojo“ (LLD I 241). Seniausiose (iki XVIII a.) karninėse-istorinėse dainose pavadinimas *arklys* nefigūruoja. Šio žanro dainose arklio įvardijimas apskritai atsiranda tik vėlesnio laikotarpio tekstuose. Reikia pasakyti, kad arkliais joja priešai, gana populiarius dainų motyvas, kuriose būtent priešo arkliais mindomi žuvę kariai: „Ir kaip į šančius vertė kaip gyvulėlius / Arkliai užminė mūsų kaulelius“ (LLD XVII 50), taip pat priešų arkliai naikina ir žmonių turtą: „Kas tik turėja šiaudų ar šieną / Arkliai sumyne kožną kiekvieną“ (LLD XVII 304). *Žirgu* beveik visada žavimasi, skirtingai nei *arklys*, jis visada vaizduojamas gražios, o neretai ir itin gražios išvaizdos. Tai vėlgi siejasi su pačiu *žirgo*, kaip gražaus, puikaus arklio, apibūdinimu.

Kumelė ir kumeliukas

Gana dažnai vartojamas ir arklių patelę apibūdinantis pavadinimas – *kumelė*. *Kumelė* taip pat vartojama įvairiuose kontekstuose: ja taip pat jodinėjama (pabrėžtina, kad dažniau jodinėja moterys), važinėjama. Pastebėta, kad ji dažniau keičia *arklį*, nei *žirgą*, arba net vaizduojama esanti arklio pora. Užfiksuota keletas mito-

loginių sakmių, kuriose pasakojama esą arkliai turi savo karalių. Nusipirkus tam tikrą arklių, iš jo sprando atpažįstama, kad jis – arklių karalius: „rek bijuot apsiperki arklių – karalių, arba kumelį – karaliene. <...> Anui turyntis tuokis žymis, kad anys či pri spronda <...> yr dvišoks spronds kažkuoks dvigyslis vadinams (LTR 4868 147). Kumelė dažnai minima mitologinių sakmių tekstuose, kuriuose kalbama apie arklių kaip išbandytoją, ji kaip ir arklys labiau siejama su papročiais, archajiniais tikėjimais. Šis žodis tarsi keičiasi su arklio sąvoka, laukai, kuriuose šios abi sąvokos vartojamos, labai panašūs.

Kumelė lietuvių tautosakoje dažniausiai siejama su moteriškąja lytimi. Mįslėse ja žymiai dažniau apibūdinami moteriškosios giminės objektai. Tą patį galima pstebėti paremijose: kumelė dažniausiai išreiškia moteriškąją giminę ar prigimtį: *Raiša kumele netoli josi* (LPP 623), *Kumele gimusi, pavalkų nevengs* (LTt V 1214), *Kumelė pavalkais nemauta nebus* (LTt V 1215). Įdomu, kad vestuvinėse dainose marčia lyginama su kumele: „Marčią <...> kėp kumelų / ausuotų ausuotų“ (LLD VIII 155).

Dar labiau ryšys tarp tautosakoje vaizduojamų veikėjų moterų ir kumelių pabrėžiamas tuose tekstuose, kuriuose viena ir kita nesugeba susilaukti palikuonių („Nieks netikėjo, kad karalienė pagimdys dukterį, nè ta kumelė kad turės kumeluką, nes abi bergždžios buvo“ [BsO 132]) ir gimsta tik pasakų personažams pasidalijus maistu (dažniausiai žuvimi / obuoliu). Esama variantų, kuriuose kumelė, kaip galima spėti, atsitiktinai suėda tą patį maistą: „kumelė graužė pamatą, kur buvo išpiltos pamazgos“ (LRš 17). Tačiau dažniau maistu pasakose yra pasidalijama sąmoningai: duodami du gabalai žmonai „kiti du šmotai – kumelei“ (BsLPYI 105); „o dvi dalis duok suvėst kumelei“ (BsO 38). Maisto dalijimasis su svetimaisiais, ne žmonėmis turėjo ypatingą prasmę: prie stalo įvairių švenčių metu buvo kviečiamos sėsti įvairios mitinės būtybės, personifikuotos ligos, tuo buvo siekiama tarsi susigiminiuoti su šiomis būtybėmis (K e r b e l y t è 1997, 120). Kaip matyti, maistu buvo dalijamasi ir su gyvuliais. Motinystės svarba, žmogaus ir gyvūno tarpusavio ryšys itin aiškiai atsispindi stebuklinėje pasakoje, kurioje karalienė ir kumelė tuo pačiu metu susilaukia palikuonių: „Po kiek metų gimė mergaitė. O tąakt apsiturė kumelė: atvedė bėrą dailų kumeluką“ (BsO 132).

Kumelės kaip motinos vaidmuo labai aiškiai akcentuojamas ir kituose tautosakos tekstuose. Stebuklinėse pasakose ji dažnai minima kaip herojaus pagalbinko arkliuko motina. Kumelė gali būti ir nepaprasto grožio: „Kumela buvus labai didelė, graži, pati geroji“ (SIŠLP 89), ir baisios išvaizdos: „vedėsi iš lauko nudvėsėlę kumelę“ (BLLS 572). Apie motinišką kumelės dalį užsimenama ir patarlėse: *Kiek kumelė kumeliukų atveda, o nuo jos pavalkai nenulekia* (LTt V 1428). Kumelė dominuoja ir vaikų dainose: lopšinėse, žaidinimuose, mylavimuose bei kykavimuose. Vaikai šiose dainose tarsi priskiriami moteriškai sferai ir kumelė tai tik patvirtina.

Kumelė taip pat dažnai siejama su juoko kūrimu ar net išjuokimu. Tai ypač pastebima dainuojamojoje tautosakoje. Vestuvinėse sutartuvių dainose mergina, dovanodama dovanas, išjuokia atvykusį piršti bernelį, šiam dovanodama aklą kumelaitę: „O šiam šelmiu bernuželiu – / Aklainę kumelę“ (LLD IV 179). Labai įvairuo-

ja šio žodžio deminutyvai: *kumelikė, kumelytė, kumelaitė, kumelėlė*. Vaikų dainose labai dažna formulė „Krimto pelę kaip kumelę“ (*LLD I 791–793...*). Apskritai, labai dažnai vaizduojamas labai senos, vos pajudančios kumelės vaizdas, su kuria keliaujant herojui atsitinka įvairios nelaimės. Tačiau šyvos / širmos / žilos / aklos kumelaitės vaizdas galėjo būti naudojamas ne tik juokui kurti, bet ir turėti sąsajų su senojoje pasaulėžiūroje vyravusiais papročiais. Šviesi spalva buvo ypatinga ir vertinama nevienareikšmiškai.

Įdomus pastebėjimas, kad kumelė suvokta kaip ne pats tinkamiausias gyvūnas joti svarbiais žmogaus gyvenimo įvykiais. Vestuvinėse piršlybų dainuose našlio / senio atjojimas pirštis ant baltos / šyvos kumelės (*LLD II 500/504/505/507/508; LLD VIII 294*) gali sietis su tikėjimu, kad joti piršlėse ant kumelės, juolab baltos, yra blogas ženklas, kaip ir apskritai sutikti žmogų, važiuojantį balta kumele (*K l i m - k a 2008, 57*). Vestuvininkų pajuokimo dainose taip pat juokiamasi iš kumelėmis važiuojančių svotų: „Gal jūsų svotuliai kumelės dvėšė / liai lingaučio“ (*LLD V 494*). Kumelės įvardijimas išvis neminimas, ar minimas labai retai karinėse-istorinėse dainose. Galbūt į karą dažniau jodavo arklių patinai, nei kumelėmis, todėl vyriškoji giminė dominuoja šio žanro dainose.

Kumeliuko (*kumelės vaikas*) – mažo arklių jauniklio (be lyties skirtumo) (*DLKŽ 341*), lietuvių tautosakoje sąvoka vartojama dar rečiau. Jis neretai siejamas su motina, turintis su ja ypatingą ryšį: kumeliukai girdi motinos balsą, kaip toli ji bebūtų: „Sužvingo kumelė <...> iš užu šimto mylių, išgirdo kumelių žvangimą“ (*BsLP 5*). Minimas kumeliukas dažniausiai stebuklinėse pasakose kaip dar neužaugęs herojaus pagalbininkas, taip pat mitologinėse sakmėse užsimenama apie besivaideinantį kumeliuką: „kumelukas koks gražus iš vieno kiemo, teip arti prie jų bėga“ (*BsLP I III 14*). Kumeliukas vėlgi gali būti apibūdintas kaip labai gražus ar labai baisus: neretai jo ir motinos išvaizda supriešinama. Paremiuose taip pat kumeliuko vaizdavimu perteikiama kumelės ir kumeliuko padėties priešprieša: *Kumeliukas nuo kumelės pavalkų nenumauna* (*LTt V 1427*), *Kiek kumelė kumeliukų atveda, o nuo jos pavalkai nenulekia* (*LTt V 1428*).

Kumeliuko kaip kumelės vaiko suvokimas pastebimas ir dainuojamojoje tautosakoje. Didaktinėse dainose apie girtuoklystę dainuojama: „Tu pragėrei arklių arklių / Aš – kumelę su kumeliuku“ (*LLD XVI 314*), „Patsai veda arklių / Pati – arklių, kumeliukų“ (*LLD XVI 316*). Kumeliukas buvo suvokiamas tarsi neatsiejama kumelės dalis, jie labai dažnai vaizduojami kartu, kumelė prižiūrinti savo palikuonius: *Pilna kūtelė sartų arkliukų. Įeina kumelė žabala – visus išvaiko* (*LTt V 6961*).

Vardai pagal spalvą

Arklio spalvos apibūdinimas kai kuriais atvejais buvo vartojamas ir apskritai kaip arklio vardas. Arklio vardo parinkimas pagal plauką, ydą ar kitą bruožą buvo populiarus tradicinėje kultūroje (*P a p i l ė 2004, 125*). Tokių arklio vardų gausu ir tautosakoje: arkliai vadinami ne bendriniais pavadinimais, o vien spalviniais. Tautosakoje minimi arklių vardai tamsių ir šviesių spalvų pasiskirstę nevienodai. Tamsių spalvų arkliai minimi dažniau nei šviesių. Galbūt tai paaiškinama tuo, kad

tamsesnės spalvos turėjusios daugiau apibūdinimų. Pasakomojoje tautosakoje minimi *juodžiai*: „pamačiau didį juodį keliu man priešais atbėgant“ (*BsV XXV* 109), „išvydo karietą su keturiais juodžiais paskui atpleškinant“ (*BsV XXIV* 50). Tokiais vardais vadinamais arkliais dažniausiai jodinėja ar važiuoja mitinės būtybės, mirusieji: krikščioniškoje tradicijoje juoda spalva įsivyravo kaip gedulo ir mirties ženklas. Reikia pasakyti, kad panašiai traktuojami ir šviesių spalvų arkliai: *širmiai*, *širmeliai*, *širmonėliai*, *šimeliai*, *šyviai* (dauguma arklio plaukų – balkšvi, kur ne kur įsiterpia pavienis tamsus plaukelis (*DLKŽ* 808)): „po jos smerties buvo tankiai matoma vakarais ant šimelio bejodinėjanti“ (*BsV XXIV* 46). Šyva / balta spalva ikikrikščioniškoje tradicijoje buvo laikoma gedulo spalva (*SRŽ* 2002, 26). Slavų kraštuose tikėta, jei sapne matai šyvą arklį – jis neša mirtį (*Славянские древности* 1999, 592). Mūsų kraštuose baltas arklys taip pat buvo vertinamas negatyviai, siejamas su mirtimi (*R a c e n a i t ė* 2006, 196). Toks *šyvio* traktavimas dar aiškiau pabrėžiamas ir didaktinėse dainose, kuriose girtuoklis prašo žmonos kinkyti būtent šyvį ir vežti jį mirusį į dangų: „Kinkyk šyvį, vežk į dangų“ (*LLD XVI* 510), „Kinkyk šyvį vilk į dangų“ (*LLD XVI* 512).

Dainuojamojoje tautosakoje populiariausias arklio vardas pagal spalvą yra *juodbėris* (*juodas bėrelis*) – tamsiai bėras arklys (*LKŽ IV* 1957): „Tegul eina / Tegul veda / Tegul vinčiavoja / Pabalnosiu juodbėrėlį / Ir aš tį nujosiu“ (*LLD II* 254), „Kinkyk man žirgelį / Kinkyk juodbėrėlį“ (*LLD XIII* 64). Šis vardas labai dažnai gretinamas su žirgo pavadinimu, pakeičia jį. Galbūt ši spalva tradicinėje kultūroje buvo ne tik ganėtinai populiari, bet ir laikyta praktiška: ji praversdavo karo veiksmuose, nes tokio plauko arklį priešui sunkiau pastebėti (*D o r o h o s t a i s k i s* 2008, 29).

Bėris (*bėrelis* / *bėralis* / *bierzirgelis* / *bėrulis* / *bėrukas* / *švysbierelis*) – tamsiai rudos spalvos arklys (*LKŽ I* 760), minimas žymiai rečiau. Vardas *bėris* atsiranda vėlyvesnėse dainose (karinėse-istorinėse, taip pat didaktinėse): „Kieme prie šulinėlio / Iš darželio rūtų / Mano bėris žvengia – / Kas tai gali būti?“ (*LLD XVIII* 42). Dažniau ši spalva vartojama kaip epitetas norint apibūdinti *žirgą*.

Minima tautosakoje ir retų spalvų arklio vardų. *Bulanas* – šviesiai gelsvo plauko (*LKŽ I* 1147) arklys bei *kaštanas* (*baltakarčiukas kaštaniukas*) – kailyje vyrauja rusva spalva (*LKŽ V* 1959), minimi dainose, kuriose mergina tokios spalvos arklius teikia kaip dovanas artimiesiems: „Broliui – bulaną, Dieveriui – kaštaną“ (*LLD IV* 172).

Išvados

Skirtingų sąvokų vartojimas norint įvardyti arklį siejasi su tradicine mąstyse, kuri, apibūdinama kokį nors objektą, turėjo polinkį vartoti kuo konkretesnę sąvoką.

Arklio įvardijimas labiau siejamas su agrarine kultūra. Arklio kilmė vaizduojama kaip poreikis turėti gyvūną žemės ūkio darbams dirbti. Tai liudija ir pats žodžio *arklys* artumas žodžiui *arti*. Šis įvardijimas taip pat tautosakoje labiau siejosi su kasdienine veikla, buitimi, o *žirgo* pavadinimas žymiai dažniau vartotas norint idealizuoti, norint pavaizduoti neeilinius žmogaus gyvenimo įvykius. Ši sąvoka

ryškiai dominuoja karinėse-istorinėse dainose, tuo tarsi susiedama žirgą su karine tradicija.

Kumelė labiau siejama su moteriškąja lytimi, ypač akcentuojant jos reprodukcinę savybę: ji gausiausiai minima vaikų dainose, ji gali susilaukti ypatingų palikuonių. Su vestuvių papročiais siejasi ir pašaipus požiūris į kumelę, kaip transporto priemonę vestuvėse. Kumeliukas labiausiai siejamas su kumele kartais vaizduojant juos turint ypatingą ryšį, kartais – supriešinant jų padėtį.

Iš arklių plauko spalvų kilę pavadinimai, viena vertus, siejasi su tradiciniu mąstymu ir požiūriu į anapusinį pasaulį, kita vertus, vaizdavo gyvenimo realijas ir praktišką vienos ar kitos spalvos arklių svarbą tradicinėje kultūroje.

Šaltiniai

- BLLS* – Lietuvių liaudies sakmės // J. Balys. Raštai, Vilnius, 2002, t. 3.
BLMS – Lietuvių mitologiškos sakmės // J. Balys. Raštai, Vilnius, 2003, t. 4.
BsLP – Lietuviškos pasakos (paruošė J. Stukas), Vilnius, 1989.
BsLP I – Lietuviškos pasakos (surinko J. Basanavičius), Vilnius, 2001, kn. 1.
BsLPY I – Lietuviškos pasakos įvairios (surinko J. Basanavičius), Vilnius, 1993, kn. 1.
BsO – Ožkabalių pasakos ir sakmės (surinko J. Basanavičius), Vilnius, 2001.
BsV – Iš gyvenimo vėlių bei velnių (surinko J. Basanavičius), Vilnius, 1998.
LPP – Lietuvių patarlės ir priežodžiai (parengė K. Grigas, L. Kudirkienė, R. Kašėtienė ir kt.), Vilnius, 2000, t. 1.
LRš – Lietuvių rašytojų surinktos pasakos ir sakmės (parengė B. Kerbelytė), Vilnius, 1981.
LTt V – Lietuvių tautosaka: Smulkioji tautosaka (red. K. Grigas), Vilnius, 1968, t. 5.
LLD – I, Vaikų dainos (parengė P. Jokimaitienė, melodijas parengė Z. Puteikienė), Vilnius, 1980; II, Vestuvinės dainos. Kn. 1. Piršlybų dainos (parengė B. Kazlauskienė, melodijas parengė Z. Puteikienė), Vilnius, 1983; IV, Vestuvinės dainos. Kn. 2. Sutartuvių – jaunojo išleistuvių dainos (parengė B. Kazlauskienė, melodijas parengė Z. Puteikienė), Vilnius, 1988; V, Vestuvinės dainos. Kn. 3. Mergvakario ir jaunojo sutiktuvių dainos (parengė B. Kazlauskienė, melodijas parengė Z. Puteikienė, Ž. Ramoškaitė), Vilnius, 1989; VIII, Vestuvinės dainos. Kn. 4. Jaunosios ieškojimo – išvažiavimo į jungtuves dainos (parengė B. Kazlauskienė, melodijas parengė Ž. Ramoškaitė), Vilnius, 1994; IX, Karinės-istorinės dainos. Kn. 2 (parengė P. Jokimaitienė, melodijas parengė A. Žičkienė), Vilnius, 1995; XI, Vestuvinės dainos. Kn. 5. Sugrįžimo iš jungtuvių – jaunosios apdovanojimo dainos (parengė N. Vėlius, melodijas parengė L. Burksaitienė), Vilnius, 1996; XIII, Šeimos dainos. Kn. 2 (parengė L. Sauka, melodijas parengė V. Juodpusis), Vilnius, 1998; XVI, Humoristinės-didaktinės dainos. Dainos apie girtuoklystę (parengė J. Ūsaitytė, melodijas parengė J. Gudaitė), Vilnius, 2002; XVII, Karinės-istorinės dainos. Kn. 3 (parengė V. Ivanauskaitė, melodijas parengė A. Žičkienė), Vilnius, 2003; XVIII, Karinės-istorinės dainos. Kn. 4 (parengė V. Ivanauskaitė, melodijas parengė A. Žičkienė), Vilnius, 2004.
LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.
MT – Mūsų tautosaka, Kaunas, 1935, Nr. 9.
SIŠLP – Šiaurės Lietuvos pasakos (surinko M. Slančiauskas), Vilnius, 1974.
SIŠLSA – Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai (surinko M. Slančiauskas), Vilnius, 1975.

Literatūra

- DLKŽ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* (vyr. redaktorius S. Keinys), Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000.
- D o r o h o s t a i s k i s 2008 – Kristupas Mikalojus Mantvydas Dorohostaiskis, *Hipika arba knyga apie arklius*, Šiauliai: Saulės delta.
- K e r b e l y t ė 1997 – Bronislava Kerbelytė, *Liaudies pasakos prasmė*, Vilnius: Presvika.
- K e r b e l y t ė 2005 – Bronislava Kerbelytė, *Tautosakos poetika*, Kaunas: VDU leidykla.
- K l i m a v i č i u s 1993 – Jonas Klimavičius, „Arklys, žirgas, eržilas. Kumelys, kumelė, ašva, ašvėnis: šių žodžių reikšmės ir kilmė“, *Liaudies kultūra*, 5, 14–16.
- K l i m k a 2008 – Libertas Klimka, „Žirgas ir arklys lietuvių papročiuose“, *Lietuviški žirgai*, Vilnius: Baltos lankos.
- LEB 1988 – *Lietuvių etnografijos bruožai: šeimos buitės ir papročiai* (red. A. Vyšniauskaitė), Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas* (red. kolegija J. Kruopas, A. Lyberis, J. Paulauskas ir kt.), t. I, IV, V, Vilnius: Mintis, 1957–1968.
- P a p i l ė 2004 – *Papilė: Lietuvos valsčiai* (sud. V. Girininkienė, L. Rozga, R. R. Trimonienė, P. Krikščiūnas, J. Pabrėža), Vilnius: Versmė.
- R a c ė n a i t ė 2006 – Radvilė Racėnaitė, „Gyvūnai mirties pranašai senojoje kultūroje“, *Senovės baltų kultūra: Gamta ir religija*, Vilnius: Academia, 178–205.
- SRŽ 2002 – *Simbolinių reikšmių žodynas* (sud. L. Lapinskienė), Panevėžys: Magilė.
- Славянские древности 1999 – *Славянские древности: Этнолингвистический словарь* под общей редакцией М. И. Толстого, т. 2, Москва: Rysslit.

Giedrė Šukytė

Kai kurie arklių įvardijimai lietuvių tautosakoje

S a n t r a u k a

Pagrindiniai žodžiai: *arklys, žirgas, kumelė, kumeliukas, spalvos, papročiai, tikėjimai.*

Straipsnyje aptariami lietuvių tautosakoje minimi skirtingai gausiai vartojami arklio vadinimai, jų vartojimo situacijos, ryšys su mitiniu mąstymu ir gyvavusia tradicija. Nors pavadinimai *arklys* ir *žirgas* atrodo sinonimiški, tačiau lietuvių tautosakoje jie ne itin dažnai keičia vienas kitą identiškuose tekstų variantuose. *Arklys* siejamas su agrarine kultūra, taip pat kasdienine veikla, buitimi. *Žirgo* pavadinimas žymiai dažniau vartotas norint idealizuoti, pavaizduoti neeilinius žmogaus gyvenimo įvykius. Jis suvokiamas kaip garbės ir kartu vyriškumo simbolis. Žodžio *kumelės* vartojimas siejamas su moteriškąja lytimi, ypač akcentuojant jos reprodukcinę savybę. Taip pat kumelės vadinimo vartojimas siejasi su kai kuriais vestuvių papročiais. Tautosakoje taip pat neretai vaizduojamas nepaprastas ryšys tarp kumelės ir jos palikuonių kumeliukų. Arklių vardai, atsiradę iš plauko spalvos, viena

vertus, siejasi su tradiciniu mąstymu bei požiūriu į anapusinį pasaulį (*juodis, šyvis / širmis*), kita vertus, vaizdavo gyvenimo realijas ir praktišką vienos ar kitos spalvos arklių svarbą tradicinėje kultūroje (*juodbėris, bėris* ir kt.). Gausus skirtingų sąvokų norint įvardyti arklių vartojimas siejasi su tradicine mąstysena, kuri, apibūdindama kokį nors objektą, turėjo polinkį vartoti kuo konkretesnę sąvoką. Tokia arklio įvardijimų gausa sustiprina prielaidas, kad arklys buvęs ne šiaip naudingas gyvulys, bet turėjo itin didelę reikšmę senojoje pasaulėžiūroje. Turint galvoje, kiek arklio vardų minima tautosakoje, galima kelti mintį, kad ši gausa buvo ne be pagrindo – tokia įvairovė galėjo atsirasti dėl gyvūno svarbos.

Giedrė Šukytė

Designators of the Horse in Lithuanian Folklore

S u m m a r y

Keywords: *horse, mare, foal, colours, customs, beliefs.*

In traditional culture it was important to use a particular meaning in a particular situation and not to mix these meanings. The object of this study is designator of horses (*arklys, žirgas, kumelė, kumeliukas, juodis, šyvis/širmis, juodbėris, bėris, bulanas, kaštanas*) in Lithuanian folklore. The study analyses some designators of the horse, mentioned in Lithuanian folklore as well as their connections with traditional world-views and customs.

The study discusses different designators, the situations of usage and relation to myths and traditions. Though the names *arklys* (a horse) and *žirgas* (a charger) look synonymous, in folklore they not so often replace each other in similar situations. *Arklys* is connected with agrarian culture and every-day life. *Žirgas* is more often used for idealizing someone, for showing an exceptional event of a person's life (going to a wedding, to a war). *Žirgas* was recognized as a symbol of honour and masculinity. The word *kumelė* (a mare) connects with the female gender, especially emphasizing her reproductive ability. Also the usage of the designator *kumelė* concerns some wedding beliefs. The usual relation between *kumelė* and her offspring (*kumeliukai*) is also one of most popular images in Lithuanian folklore. The names of horses often originated from their colour; on the one hand, this speaks about traditional thinking and attitudes. On the other hand, some of them represent real life and the practical meaning of some colours in traditional culture.

G I E D R Ė Š U K Y T Ė
Etnologijos ir folkloristikos katedra
Vytauto Didžiojo universitetas
K. Donelaičio g. 52
LT-44244 Kaunas
[ziemgale@yahoo.com]